

Religija stare Grčke i atenske svetkovine u čast olimpskih božanstava

Sergej Filipović

Grčka je kolijevka europske kulture i civilizacije, a cijela ta velika kultura za svoju osnovu ima religiju. Religija se provlačila kroz sve sfere života, od umjetnosti do poljoprivrede, od športa do filozofije. Stoga se bogat kulturni izričaj Grka može zahvaliti njihovoj živopisnoj religiji, odnosno mitologiji.

Najviše o grčkoj religiji, odnosno mitologiji, saznajemo od Homera i Hezioda. Grčka se religija bitno razlikuje od današnjih prevladavajućih monoteističkih religija. Njezina glavna obilježja jesu politeizam i antropomorfizam. Bogovi su bili ljudskog izgleda, i što je još važnije, ponašali su se kao ljudi. Nisu bili savršeni, samo su imali veće moći.

Osnova je te religije dvanaest olimpskih božanstava. Svako je od njih posebno i ima svoju priču. Gromovnik Zeus gospodar je neba i zemlje, Hera je njegova žena i zaštitnica braka. Mudri Apolon proriče Grcima sudbinu, njegova se sestra Artemida bezbrižno bavi lovom i brine o životinjama. Moćni Posejdon čuva tajne mora i drži pod svojom vlasti valove. Afrodita je prekrasna božica ljubavi. Hrabra i mudra Atena pomaže junacima, a Demetra se brine o plodovima zemlje. Krvoločni Ares izaziva ratove, a dobroćudna Hestija se brine o svima. Hermes se pojavljuje svagdje, a Hefest je sjajan kovač i graditelj.

Priča o njihovom nastanku iznimno je zanimljiva i maštovita.

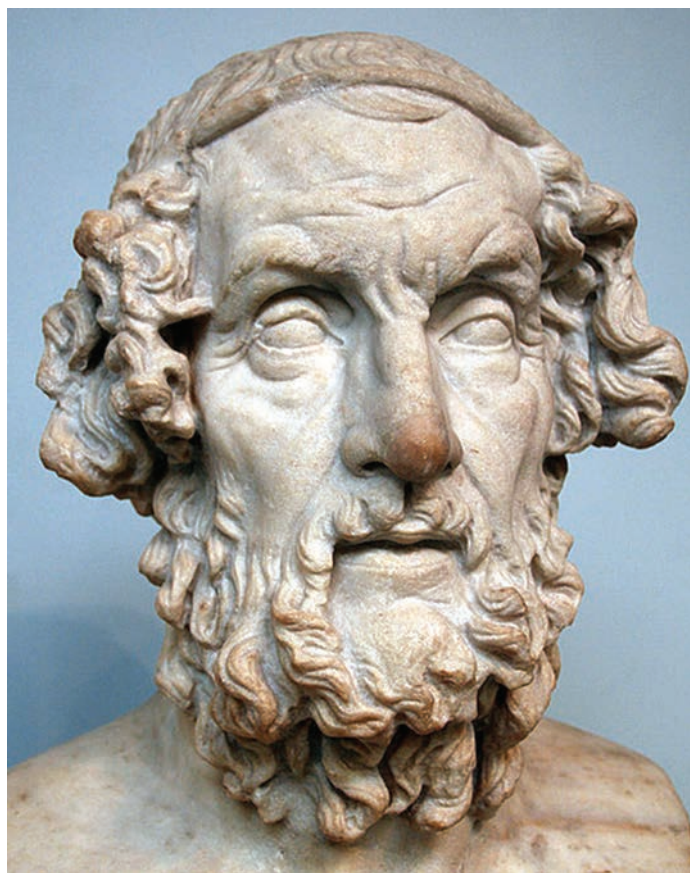
Grci su poštovanje i ljubav prema svojim božanstvima pokazivali izgradnjom svetišta i hramova posvećenih njima. Ostatke tih hramova možemo vidjeti i danas. Prekrasan primjer jednog grčkog monumentalnog hrama jest svakako Partenon u Ateni.

U čast bogova održavane su različite manifestacije. Vjerojatno najpoznatija su Olimpijske igre, koje su se održale do današnjih dana, istina, u nešto drugačijem obliku. Danas je to samo športsko natjecanje, a u staroj Grčkoj je bilo puno više od toga.

O grčkoj kulturi uči se od malih nogu. Mnogi roditelji svojoj djeci čitaju grčke mitove, u osnovnoj školi na nastavi povijesti gotovo cijelo jedno polugodište posvećeno je starim Grcima, a u srednjoj školi čitaju se grčke tragedije. Poznavanje grčke mitologije postalo je stvar opće kulture.

Grčka religija

Svijet grčkih bogova bio je satkan od predgrčkih, orijentalnih i onih sastojaka što su ih sa sobom donijeli doseljenici. Bio je gotovo nerazmrsiva cjelina koja je pružala veliko mnoštvo izražajnih mogućnosti.



Homer, autor Ilijade i Odiseje

Ova religija nije imala jedan jedinstveni izvor. Jedini bog do čijeg imena je moguće doći s određenom sigurnošću je Zeus, čije je ime najvjerojatnije indoeuropskog podrijetla. Podrijetlo ostalih božanstava ne može se jednostavno odrediti. Treba se prisjetiti kako su stanovnici Grčke u brončanom dobu bili u dodiru s drevnim civilizacijama Prednje Azije. Iza tog razdoblja, nakon kraja mikenske kulture palača, pridošla su druga indoeuropska plemena,

vjerojatno donoseći vlastita vjerovanja (Barnett, 2000: 133-134).

Grčka religija koju mi poznajemo tvorba je kulturne epohe prije Homera (Hathaway, 2006: 117)(Otto, 2004: 181). Dugo razdoblje između kraja mikenske civilizacije i utemeljenje vjerovanja, koja nalazimo u Homerovim djelima, bilo je razdoblje prilagođavanja, asimilacije novih rituala sa starijima, stapanja različitih, ali često usko povezanih božanstava (Barnett, 2000: 134).

Zbog svih tih promjena i prilagodbi bogovi često imaju više imena, opisuje ih se različitim epitetima, prikazuje na različite načine i uz njihova imena vežu različiti mitovi. Mnogi njihovi epiteti i osobine zadržavaju lokalno obilježje ili su spoj osobina ranijih božanstava asimiliranih s olimpskim bogovima. Ponekad neki epitet jednostavno znači način na koji se štovatelji žele obratiti bogu u određenom trenutku. Vjerovali su da tako potiču božanstvo na usredotočenje oko male, no njima važne molbe, koju je nekada lako udovoljavalo lokalno božanstvo. Važno je bilo osloviti boga onim imenom koje će biti najdjelotvornije pri davanju pomoći (Barnett, 2000: 134).

Broj ženskih partnerica dodijeljenih muškim božanstvima najvjerojatnije odražava potrebu podčinjavanja nekada moćnih, ranih ženskih božanstava novim, muškim bogovima (Barnett, 2000: 134).

Svaki polis njegovao je vlastite rituale šovanja točno određenih bogova. Međutim, pojedina zajednička obilježja ovih obreda pokazuju kako su u temelju religioznog vjerovanja diljem Grčke postojale neke zajedničke pretpostavke. Radi se o politeističkom sustavu, koji obuhvaća glavne olimpske bogove i božice, zatim sporedna božanstva, kao što su nimfe i riječni bogovi, teško odredivu skupinu polubožanskih heroja i heroína. Za razliku od bogova ostalih drevnih civilizacija, grčki su bogovi gotovo svi do jednog zamišljeni u potpuno ljudskom obličju, osim nekoliko iznimaka, kao što je Pan¹ s nogama divokoze (Stafford, 2004: 8).

U grčkim obredima i grčkom vjerovanju snažno se ističe *ovdje i sad*, naglasak nije na zagrobnom životu (Stafford, 2004: 8). Oblast smrti olimpskim božanstvima je strana i odbojna, a njihovi štovatelji ne vrše za umrle nikakav religiozni obred. Štoviše, s vjerovanjem u njih povezano je uvjerenje da mrtvi nemaju nikakav značaj za svijet živih (Otto, 2004: 185).

Bogoslužje se sastojalo uglavnom od molitvi, prinošenja žrtava i očišćenja. Molitva se obično izricala stojeći, ruku ispruženih prema nebu kada je bila upućena nebesnicima, a spuštenih prema tlu kada se obraćala Hadu (Flaceliere, 1979: 208).

Žrtve kojima su se obično pratile molitve sastojale su se uglavnom od ljevanica, vina ili mlijeka, od slastica ili žrtvenih kolača (*pelanos*) prinesenih na žrtvenik, odnosno od povrća i prvih plodova berbe. No najvažnije su žrtve bile krvne. U najstarija vremena vjerovalo se da bogovi traže ljudsku krv, no s time se prestalo puno prije Homera. Posvuda su se za žrtvu klale samo životinje: ovnovi, ovce, volovi, krave, jarci, koze, bikovi i svinje. Žrtveni primjerci morali su biti zdravi i besprijekorni, a vodilo se računa i o njihovom spolu i boji dlake. Božicama su se žrtvovala obično ženke, nebesnicima bijele ili svijetle životinje, a božanstvima podzemlja crne ili tamne. Žrtveni obred obično se odvijao u zoru. Žrtvenik je bio okićen cvijećem i lisnatim vijencima. U bijelo odjeveni svećenici i svi prisutni imali su ovjenčane glave. I sama je žrtva bila okićena vjenčićima i vunanim trakama. Žrtva i svi prisutni bi se posuli lustralnom vodom radi očišćenja. Na žrtveniku je bila zapaljena vatra u koju bi svećenik bacio pregršt ječmenog zrnja i pramen dlaka odrezanih sa glave žrtvene životinje. Kad bi izgovorio molitvu, svećenik bi povukao glavu žrtve nagore i jednim joj potezom noža prerezao grkljan, usmjerivši mlaz krvi na žrtvenik. U većini slučajeva bogu u čast se spaljivao samo djelić životinje, jer se smatralo da bogovi vole miris gorenja mesa. Ostalo se meso podijelilo svećenicima i vjernicima (Flaceliere, 1979: 209-210).

Najčešće zabilježene molitve tiču se uspjeha u bitci, bogate žetve i rođenja zdrave djece, a osoba koja upućuje molitve i koja traži njihovo ispunjenje pritom obično podsjeća božanstvo na svoje prethodne žrtvene darove i obećava ih još u budućnosti.

Svijet grčkih bogova utjelovio je prirodne i društvene sile što vladaju životom ljudi te je uistinu bio basnoslovan. Grci su ga stvorili na sliku i priliku vlastitoga svijeta, a bogove tako da nalikuju na njihove vladare. Sve su to još uveličali, ali samo do te mjere da taj svijet ne postane neljudski savršen. Postojao je netko moćniji od bogova, usud (Zamarovsky, 1974: 41).

Bogovi su bili besmrtni, a uz to i vječno mladi. To je bila čežnja gotovo svih ljudi. Bogovi nisu bili vječni jer su se rodili slično kao i ljudi. Bili su gotovo sveznajući, a teorijski i sveprisutni. Nisu bili savršeni. Imali su ljudske čežnje i strasti pa i ljudske nedostatke, a činili su i ljudske pogreške (Zamarovsky, 1974: 41-42). Kao samo jedan od brojnih dobrih primjera njihove nesavršenosti i očitih nedostataka može se uzeti Herino bacanje vlastitog sina Hefesta s Olimpa iz razloga što je bio ružan (Kun, 1971: 56-57).

Za razliku od bogova drugih religija, grčki bogovi nisu vječno bili stroga izraza lica, već su se znali i nasmijati. Prema ljudima su bili i ljubazni i neuljudni, a često nepredvidljivi. Štitili su ljude i progonili ih,

1 Pastirsko božanstvo Arkadije, pola čovjek – pola jarac. Bio je lovac, glazbenik i živi duh divlje prirode (Olalla, 2007: 88).

kažnjavali ih i nagrađivali, dopuštali im da na njih utječu svojim molitvama i darovima. Bilo je mnogo bogova, ali povlašten je status imalo dvanaest božanstava s Olimpa (Zamarovsky, 1974: 41-42).

Grčki se život vodio uz osjećaj da su bogovi možda nazočni, u halabuci oluje ili stresu bolesti, u ratnim oblacima prašine ili na dalekim brežuljcima, pogotovo u sjaju podnevna sunca. Bogovi i božice navodno su ponekad vodili ljubav sa smrtnicima, znali su voljeti djecu, njihove ljubavnice nisu uvijek bile djevice, a obavezno bi im napravili djecu čim bi spavali s njima (Fox, 2008: 43-44).

Grčki bogovi ne govore o sebi samima. Nikakva dogma ne izriče u ime tih bogova čime ih valja smatrati, kako se postavljaju prema čovjeku i što im je on dužan. Nikakva sveta knjiga ne propisuje što bi se moralo bezuvjetno znati ili vjerovati. Svatko smije o bogovima misliti na vlastiti način, samo ako im ne uskraćuje poštovanje prema starim običajima (Otto, 1998: 28-29).

Grk je tek u prisutnosti boga siguran u svoju snagu, svoju sposobnost, sebe sama, i tek se u prisutnosti boga svemu tome raduje. Njegov osjećaj veličine i svijest o blizini božanskog jedno je te isto (Otto, 1998: 51). Grčki bog nije gospodar, nije volja koja zapovijeda. On kao bog zahtijeva priznanje i iskazivanje poštovanja, ali ne bezuvjetnu poslušnost, a još manje slijepo vjerovanje (Otto, 1998: 84-85).

Grci za *religiju* uopće nisu imali riječ. Biti pobožan, to je za Grka značilo kulturno štovanje nebesnika i ništa više. O bogovima se nije moralo misliti kao o osobito moralnim. Zbog toga njihov gnjev ne mora imati počinjenje nekog grijeha kao razlog. Čovjek taj gnjev uopće i ne osjeća kao kaznu, nego samo kao zlu sreću. Najčešće se razgnjeve kad smrtnik umisli kako im je ravan, a njihova daleko najjača pobuda je zavist (Friedell, 2001: 61-62).

Politeizam grčke religije obilježilo je nekoliko čimbenika. Kao prvo, relativno umanjen broj *olimpkih* božanstava zajedničkih svim Grcima, uz koja su postojala i niža božanstva, božanski heroji, muški i ženski demoni. Zatim je tu ogorčenost svemogućeg boga prema usudu, izrazit antropofornizam božanstava koji podrazumijeva istančanu razinu obrade ideje o nadčovjeku i samim time ograničenost misticizma. Još jedan važan čimbenik je nedostatak organiziranja klera u kastu jer su svećenici i svećenice bili samo kulturni izaslanici, a ne čuvari pravovjerja. Nedostatak svetih tekstova bio je nadomješten izdašnim mitološkim naslijeđem iz kojega su književnici, filozofi i pjesnici mogli crpiti prema slobodnom izboru i interpretaciji (Durando, 1999: 80).

Grci su prema drugim religijama i drugim bogovima

bili tolerantni. Nikad nisu postali misionari svojih bogova, niti su se zbog njih upuštali u ratove (Zamarovsky, 1974: 48).

Rađanje bogova

Naše poznavanje drevnih grčkih mitova oslanja se na djela pisaca koji su živjeli u IX. i VIII. st. pr. Kr. Uz to je potrebno prihvatiti i činjenicu o nemogućnosti utvrđivanja identiteta prvih pripovjedača tih priča ili njihovih promjena tijekom stoljeća do trenutka kad su bile zapisane. Do određenih spoznaja možemo doći i kroz djela gravera, kipara i slikara, ali ih ipak moramo povezati sa zapisanim pričama kako bismo ih mogli s djelomičnom sigurnošću poistovjetiti s njima (Barnett, 2000: 142).



Ples muza na Helikonu

Nakon Homerovih junačkih epova zapisanih u Joniji, pjesnik zvan Heziod iz Beocije na kopnenom dijelu Grčke, napisao je didaktičke epove tj. epove s poučnim ciljem. Jedan od njih, napisan negdje u VIII. st. pr. Kr., nazvan je *Theogony* ili *Stvaranje bogova*. Heziodov mit sadrži elemente huritske, mezopotamske i egipatske mitologije (Lisičar, 1971: 118). To je zapravo teorija o postanku svijeta, u njoj pjesnik prepričava priču o nastanku svijeta kao i rađanje boga Zeusa te *svete rase bogova*. U tom epu on je sažeo nekoliko mitova koji su na tu temu postojali u njegovo vrijeme, među kojima su neki potjecali iz raznih drugih kultura. Vjerojatno je i on sam nešto dotjerao ili doradio, no to je najsveobuhvatniji tekst koji postoji među grčkim mitovima o stvaranju svijeta (Barnett, 2000: 142).

Apolodor u svojem djelu *Bibliothēke* iz II. st. također piše o začetku i ranoj povijesti Svijeta (Apolodor, 2004: 5).

Prema grčkim predodžbama, na svijetu prvobitno nije bilo ni bogova ni ljudi. Nije, strogo uzevši, postojao ni sam svijet. Postojao je samo beskrajni svemirski prostor ispunjen kaosom elemenata bezoblične pratvari, čija je personifikacija Kaos (Zamarovsky, 1974: 42).

Nakon Kaosa, ali ne kao zbrke, već kao jedne vrste zjapeće praznine, došli su Geja ili Ge (zemlja) i Tartar

(mračno mjesto ispod zemlje) iza kojih je slijedio Eros (ljubav). Zatim su Noć i Erebo (tama) izašli iz Kaosa. Noć je rodila Dan i Eter (zrak iznad nas), nakon što ih je začela s Erebo uz pomoć Erosove moći. Nakon toga je sama, bez pomoći partnera, Geja rodila Urana (nebo) sebi ravna i svog tješitelja te onoga koji će budućim bogovima omogućiti mjesto stanovanja. Nakon toga je rodila planine i more. Sa suprugom kojeg je sama stvorila, Uranom, začela je i rodila Okeana. Ime se Okean nije odnosilo na veliko more, već široku rijeku koju su Grci zamišljali u neprestanom toku oko njihove percepcije zemlje kao ravnog koluta ispod kojega su ležali tajanstveni krajevi (Barnett, 2000: 142). Kod Homera možemo naći da je Okean nekoć imao važniju ulogu u nekoj alternativnoj kozmologiji. Možda je Okean, a ne Posejdon, kasniji bog mora, prvi ponio Homerov naziv *zemljotresac*, *zemljonosac*, jer Okean okružuje zemlju i drži je na mjestu. To se može povezati sa norveškom mitologijom, gdje zemaljska zmija radi to isto te može i potresti zemlju (Pinsent, 1985: 10).

Iz braka Urana i Geje rodila su se i druga djeca: Koej, Krej, Japet, Hiperijon, Teja, Reja, Temida, Mnemozina, Tetida, Feb i Kron. Ta su djeca poznata kao Titani, likovi iz vrlo udaljene prošlosti koji se rijetko spominju u dobro poznatim grčkim mitovima. Vlada opće mišljenje o njihovoj mogućoj ulozi kao dalekih uspomena predgrčkih duhova prirodnih sila neba i zemlje. Tri muška lika iz grupe Titana – Kron, Okean i Japet, općili su s tri ženska lika – Rejom, Tetidom i Temidom, te imali djecu. Geja je zatim rodila tri čudovišta, neugodne, ali vješte i poduzetne Kiklope, nazvane tako jer je svaki imao samo jedno okruglo oko na sredini čela, i još tri neopisiva storuka sina s pedeset glava, nazvanih Koto, Gij i Brijarij (Barnett, 2000: 142-143).

Tu Heziod sa opisa rođenja prelazi na opise zbivanja. Uran je mrzio sinove koje mu je Geja rodila te ih je sakrio natrag u njezinu utrobu. Ona je trpjela njihove strašne udarce dok ih je s mukom nastojala izbaciti te je skovala plan kako se osloboditi patnji. Oblikovala je moćan srp i pozvala u pomoć svoje sinove (Barnett, 2000: 143). Najprije je načinila kremen i od njega srp te pozvala djecu da se osvete svom opakom ocu koji tako ružno postupava s njima. Ali samo je najmlađi od njih, Kron, bio dovoljno hrabar da se odazove i obeća majci da će je poslušati. Geja ga je uzela u svoju postelju i stavila mu srp u ruku. Kad se Uran vratio, donijevši sa sobom noć, požudno je legao na Geju koja se protekla pod njim (Pinsent, 1985: 10). U tom se trenu Kron primakao, odsjekao očeve genitalije i bacio ih daleko od njega. Kapi su krvi s njih pale na Geju i kao posljedicu toga, godinu dana kasnije rodila je još više djece: Erinije (Furije), divove i nekoliko nimfi. Odrezane Uranove genitalije pale su u more, gdje su okružene pjenu, plutale dugo vremena. Iz pjene je izronila prekrasna djevojka, koja je nošena vjetrovom i valovima stigla do Citere, a zatim do

Cipra gdje je stupila na tlo. Trava je nicala ispod njenih stopala dok je izlazila na obalu. Bila je to božica Afrodita, a Ljubav i Žudnja išle su za njom kao njezine stalne pratilje (Barnett, 2000: 143-145).

Heziod nastavlja opisivati potomstvo Titana, no to nije toliko važno za ovaj rad, sve dok ne dođe do Krona.

Kron je nametnuo brak svojoj sestri Reji. Njihova su djeca bila: Hestija, Demetra, Had, Hera, Posejdon i Zeus. Kron je od svojih roditelja Urana i Geje saznao kako će ga jedan od njegovih sinova jednoga dana poraziti. Zbog toga je, suprotno postupku svoga oca, koji je svoju djecu gurnuo natrag u utrobu njihove majke, Kron progutao svakog od svojih sinova čim su se rodili. Njihova je majka Reja teško patila, upravo onako kako je Geja trpjela fizičke bolove. Kada je Reja trebala roditi posljednjeg sina, Zeusa, obratila se za pomoć svojim roditeljima, Uranu i Geji, kako bi joj pomogli sakriti čedo. Oni su je poslali na Kretu, gdje je pristala dobiti i njegovati dijete. Tako se Zeus rodio na Kreti u mjestu Liktos. Čim se rodio, Reja ga je sakrila duboko pod zemlju u prostranu spilju na planini Egejon, zatim uzela golem kamen, umotala ga u uvoje od pelena i dala Kronu. Kron je pretpostavivši kako se radi o njegovom posljednjem sinu kamen progutao (Barnett, 2000: 145-146).

Mladi je Zeus brzo napredovao u snazi i ljepoti. Reja je ipak nekako uspjela nagovoriti Krona da povрати djecu koju je prije progutao. Najprije je povratio kamen kojega je zadnjeg progutao. Njega su postavili na *Sveti Pito (Delfi)* u usjek ispod gore Parnas kao začudan znak za muškarce. Kada su mu braća bila oslobođena iz očeve utrobe, Zeus se vratio i oslobodio stričeve, čudovišnu djecu Urana, iz okova u koje ih je Kron iz zavisti zbog njihove snage ranije okovao i zatočio. Zarobivši Kiklope i čudovišta, koja su bila njegova braća, Kron je zauvijek izgubio njihovu lojalnost (Barnett, 2000: 146-147).

Izbio je rat između mladih bogova i Titana. Mladi su se bogovi nastanili na Olimpu, a Titani na planini Otris. Strašna je bitka trajala deset godina. Zemljom su bjesnile oluje, potresi, poplave i suše. Kako bi se rat okončao, bogovi s Olimpa nahranili su šestero čudovišne Kronove braće svojom hranom, uglavnom nektarom i ambrozijom te ih zamolili za pomoć. Kiklopi, zahvalni zbog slobode, dali su Zeusu „strijelu groma“ i munju, što je postalo njegovo karakteristično trajno oružje. Njihova tri brata s mnogo ruku, koristeći svoju snagu, bacili su golemo kamenje na Titane i zatočili ih u Tartar, toliko duboko u zemlju koliko je nebo iznad nje. Nakon što su vidjeli sudbinu Titana, za odmazdu, Gejino potomstvo, divovi (Giganti), pobunili su se protiv bogova u još jednoj oštroj bitci, poznatoj kao *Gigantomachy*, u kojoj je smrtnik Heraklo došao u pomoć bogovima te je ona bila dobivena. Geja, zatim s Tartarom rodi svoje zadnje dijete, moćnog Tifona, čudovište sa

stotinu zmajskih glava koje su sve bljuvale vatru, tako da je zemlja stenjala, a more ključalo. Zeus je napao čudovište svojim gromovitim strijelama i napokon, osakativši ga i pobijedivši ga, zakovitlao dolje u Tartar (Barnett, 2000: 147).

U priči o rođenju u slijedu bogova ima dosta nedosljednosti. Znanstvenici smatraju da je to zbog toga što su u tu priču uključene elementi iz različitih kultura. Tako se može usporediti kastracija Urana s pričom sa Srednjeg Istoka koja postoji u hetitskim tekstovima. Najvjerojatnije je proširena od strane Hurita, a potječe iz Babilona. Geja i Reja, koje brigu o djeci stavljaju ispred muževa, mogu se povezati sa ženskim božanstvima minojske Krete. Titane je teško objasniti jer kao cjelina ne igraju važnu ulogu u grčkoj mitologiji. Jedino je Kron nešto značajniji. To se najčešće objašnjava spominjanjem poetskog susretanja s ranijim ustrojem vjerovanja, koje je iščezlo pri pojavi novoga. Bogovi koji su pobijedili Titane bili su bogovi u koje se vjerovalo u Heziodovo vrijeme. Oni su, pobijedivši u ratu, preuzeli moć, preustrojili vjerovanje i zakopali stare ideje zauvijek. Kaos, Geja i Eros bile su prve pojavne stvari te nije postojao jedinstven princip koji je stvorio sve. Svi bogovi iz ove priče o rođenju bogova jesu Gejini potomci. Iznimka je samo Afrodit. Kretanje od jednog sklopa vjerovanja prema drugom možemo vidjeti na djelu u načinu na koji je kult Geje, božice zemlje, zamijenjen kultom Olimpljanina Apolona u Delfima (Barnett, 2000: 147-148).

Olimp i bogovi

Kad se u mitologiji govori o sjedištu bogova, dosljedno se misli na Olimp, no nije potpuno jasno kako je to mjesto zamišljeno. Prema *Ilijadi*, bogovi ondje imaju svoje domove koje im je izgradio Hefest, gdje stoluju uz pratnju Apolonove lire i pjesmu Muza. To je mjesto vjerojatno planina, jer ima *vrhove*, a ponekad je i *snježna*. Iz *Odiseje* pak, možemo shvatiti da je Olimp negdje iznad svih planina gore na nebu (Stafford, 2004: 52).

Brojne planine u Grčkoj nose naziv Olimp, no pretpostavlja se da se za dom bogova smatrala ona na granici između Tesalije i Makedonije, a uzdiže se do visine 2917 metara (Stafford, 2004: 42).

Vrijeme su bogovi tamo provodili u zabavi i izobilju. Sastajali su se na gozbama gdje su se posluživali ambrozija i nektar, dok se vršenjem svojih dužnosti nisu previše opterećivali (Zamarovsky, 1974: 42).

Njihove palače su bile skromne, sva služinčad se sastojala od samo tri osobe, Hebe, Irise i Ganimeda. Nektar i ambrozija su očito vrlo priprost užitak, neobično materijalistički pojmovi, jednako kao i ihor, krv bogova (Friedell, 2001: 56).

Početkom VI. st. pr. Kr. jedna poslijehomerska himna opisuje kako bogovi uživaju u liri i pjesmi na planini Olimpu. Sve muze, kaže himna, „pjevuju antifonski svojim lijepim glasom o besmrtnim darovima bogova i patnjama smrtnika, o svemu što ljudi dobivaju od besmrtnih bogova dok žive bezumno i bespomoćno, ne nalazeći lijek protiv smrti ni štit protiv starosti” (Fox, 2008: 42).

Olimpskim bogovima pripadaju: Zeus, Hera, Posejdon, Demetra, Apolon, Artemida, Afrodit, Hermes, Atena, Ares, Hefest i Hestija. Ukupno ih je dvanaest. U V. st. pr. Kr. Dioniz postaje umjesto Hestije jedan od dvanaestorice olimpskih bogova (Jurić, 2001: 72).

Heba, kći Zeusa i Here, bila je peharnik na Olimpu, ali nije pripadala skupini dvanaest bogova (Cavendish, Ling, 1989: 124).

Na Olimpu su većinu svog vremena provodile i Muze, boginje devet umjetnosti (ako u tom trenutku nisu bile na Parnasu ili na Helikonu), Harite, božice privlačnosti i ljepote, te Hore, božice reda u prirodi i u društvu. Sve su bile Zeusove kćeri. Mnogi bogovi nikad nisu dospjeli na Olimp. Bili su to uglavnom bogovi nižeg podrijetla, razni demoni i čudovišta (Zamarovsky, 1974: 46).

No i nekoliko moćnih bogova i božica Grčke nikada nisu postavljeni među olimpsku dvanaestorku. Pan se zadovoljio življenjem u seljačkoj Arkadiji. Had, Perzefona i Hekata su znali da njihova nazočnost na Olimpu nije poželjna, a Geja je bila prestara i previše se prilagodila obiteljskom životu svojih unuka i praunuka (Graves, 2003: 71).

Na Olimp su dospjeli i neki ovozemaljski sinovi bogova, uglavnom Zeusa, i to na poziv (Tantal) ili zbog svojih junačkih djela (Heraklo). Neki su bogovi morali napusti Olimp jer se ondje nisu ponašali kako treba, kao na primjer bog gluposti Momos, koji se usudio kritizirati samog Zeusa (Zamarovsky, 1974: 46).

Svaki bog Olimpa ima svoj vlastiti karakter, a različit od svih ostalih, no Zeusu ipak pripada jedinstvena, sveobuhvatna veličina (Otto, 1998: 80-81).

Svetkovine

Pridržavanje religijskih običaja starim je Grcima bilo od temeljne važnosti. Ovim se obredima izražavao odnos između bogova i smrtnika. U svakodnevnom životu pojedinci su se molili i prinosili male darove božanstvima koja su bila na čelu njihova doma, dok su institucije države počinjale drevne poslove molitvama, izlijevanjima vina i žrtvovanjima. I za žene i za muškarce postojali su obredi koji su obilježavali svaki stupanj u njihovim životnim ciklusima, od rođenja, preko odrastanja i ženidbe ili udaje pa do smrti. U trenutcima osobne krize ponekad je trebalo posjetiti svetište za izlječenje ili potražiti savjet od vrača,



Dvanaest olimpskih bogova

a brojni ljudi odabrali su uvođenje u neki tajni kult. Svaki grad imao je vlastiti kalendar svetkovina, a vjerojatno su i manje zajednice imale svoje religijske programe (Stafford, 2004: 115).

Četiri svetišta – mjesta održavanja svehelenskih igara

Pojedine svetkovine koje su se održavale u manjim mjestima ili u gradovima obuhvaćale su i atletska natjecanja, među kojima su najpoznatije Svehelenske igre koje su se održavale u blizini velikih međudržavnih svetišta. Najstarije su bile igre u Zeusovu čast u Olimpiji, osnovane 776. pr. Kr. Do tog vremena Olimpija je bila svetište koje je služilo lokalnoj zajednici, no s početkom Olimpijskih igara, ono postaje svetište za sve Grke (Osborne, 2003: 97-98). Njih slijede Pitijske igre za Apolona u Delfima, utemeljene 586. pr. Kr., Istmijske (Istamske) igre za Posejdonu osnovane 580. pr. Kr. te Nemejske igre za Zeusa iz 573. pr. Kr. Olimpijske i Pitijske igre održavane su jednom svake četiri godine, Istmijske i Nemejske svake dvije godine, a između Grci izmišljaju tzv. *kolanje* (*periodas*). Posebne počasti dodjeljivale bi se *pobjednicima kolanja* (*periodonikos*), odnosno pojedincima koji su pobijedili na svim četirima igrama. Nagradama za Svehelenske igre nije bila svojstvena materijalna vrijednost. Umjesto toga, pobjednik svakog natjecanja dobio bi krunu (*stephanos*) izrađenu od biljke koja je mitološki vezana uz svetište na kojem se održavaju igre. Dobivale su se divlja maslina u Olimpiji, lovor u Delfima, bor u Istmu, a divlji celer u Nemeji (Stafford, 2004: 122-123).

Atenske svetkovine

Atenske svetkovine izabrane su jer je Atena jedan od glavnih simbola cijele Grčke i polis koji je svojim političkim i kulturnim razvojem uvelike pridonio razvitku europske civilizacije. Službena, građanska i vjerska godina

počinjala je u srpnju, u mjesecu *hekatombeonu*, koji se isprva zvao *kronion*, jer se dvanaestog dana toga mjeseca, u sklopu završnih svečanosti slavio Kron, otac Zeusov, i njegova žena Reja, majka bogova. Tada bi se gospodari i robovi okupili na bučnoj gozbi u krilu obitelji, no ta je svetkovina imala značaj državnog i nacionalnog praznika (Flacelier, 1979: 212).

Potkraj *hekatombeona* padale su *Panatenije*, veliki nacionalni praznik u čast božice Atene, zaštitnice države i grada. Taj je praznik trajao dva dana, no svake četvrte godine slavljen je osobito slavno i trajao je najmanje četiri dana. Održavala su se i borilačka natjecanja, a najpoznatije su bile utrke s bakljama, *lampadedromie*. Pobjednici su kao nagradu dobivali ulje svetih Ateninih maslina u amforama, koje su bile ukrašene likom Atene *Promahos* (*Prvoborkinje*) i prikazom samog natjecanja na kojem je nagrada osvojena. Zatim se odvijao veliki obredni ophod koji je prolazio središtem Atene svečano noseći na Akropolu *peplos*, koji su svake godine vezle izabrane djevojke, a kojim je na kraju trebao biti zaogrnut Atenin kip. Svećenici i svi državni staleži također su bili u povorci u pratnji efeba na konjima. Kada bi došli na Akropolu, pred drevnim hramom Atene *Polias* (*Zaštitnice Države*) prinijeli bi žrtvu: četiri vola i četiri ovna, a zatim bi na velikom žrtveniku ispred Partenona zaklali toliko goveda koliko je bilo potrebno da se nahrani cijeli grad. Vjerojatno je upravo ta *hekatomba* i dala novo ime tom mjesecu *hekatombeonu* (Flaceliere, 1979: 212-213).

U *boedromionu* (rujnu) slavile su se Eleuzinske misterije i *Boedromie*, svetkovine u čast Apolona *Boedromie* (*Pomagač u Boju*). Na taj se blagdan prinostila žrtva i organizirala povorka (Flacelier, 1979: 213).

Svečanostima je najviše obilovao mjesec *pianopsion* (listopad). Sedmoga dana tog mjeseca slavile su se u čast Apolonu *Pianopsije*, svetkovine sjetve s prastarim i vrlo zanimljivim obredima: bogu se prinostilo na dar jelo od graha (*pyanos*) i drugog povrća, a zatim se u povorci kao talisman plodnosti nosila maslinova grančica okićena vunicom i plodovima, a radosni je dječjački zbor pjevao:

„na grani vise smokve, svježe pečen hljeb, pun lončić slatkog meda, finog ulja sud i pehar čistog vina za okrepu i san” (Flacelier, 1979: 213).

Jedanaesti, dvanaesti i trinaesti dan *pianopsiona* svetkovala su se *Tesmoforie* u čast *Demetre Tesmoforos*, koja je bila zaštitnica sjetve i ženske plodnosti. Toj su svečanosti prisustvovala samo udane Atenjanke, dok muškarci uopće nisu imali pristupa. Žene su se spremale za nju odričući se seksualnog odnosa na nekoliko dana. Prvog dana zvanog *anod (uzlazak)*, iskapani su i iznošeni na svjetlo dana ostaci posvećenih predmeta (odojaka, figura spolnih udova i zmija izraženih od tijesta) što su bili zakopani četiri mjeseca prije. Taj obred poljodjelskih vradžbina sličan je onome što su ga u čast boginje Atene vršile djevojčice zvane arefore. Drugoga dana, koji se zvao *nestaja (post)* žene nisu uzimale nikakvu hranu. Trećeg dana zvanog *kaligeneja (ljeporodni)*, darivali su se Demetri raznovrsni plodovi kao i kaše i sirevi. Zatim su se međusobno dobacivale opscene pošalice, igralo se figuricama u obliku ženskog spolovila, jele koštice nara i šibalo se zelenim grančicama. Sve su to bili obredi u svrhu povećanja plodnosti (Flacelier, 1979: 214).

Tridesetog dana *pianopsiona*, *Atena Ergane (Radnica)*, zaštitnica rukotvoraca, i Hefest, bog kovača, primali su za *Halkeje* poklonstvo obrađivača mjedi (*halkeis*), kovača, kotlara i drugih obrtničkih staleža. Rukotvorci su, po ugledu na poljodjelce koji su žrtvovali prve plodove svoje ljetine, rado prinosili na dar neku vlastitu izrađevinu, napravljenu posebno za božicu (Flacelier, 1979: 214-215).

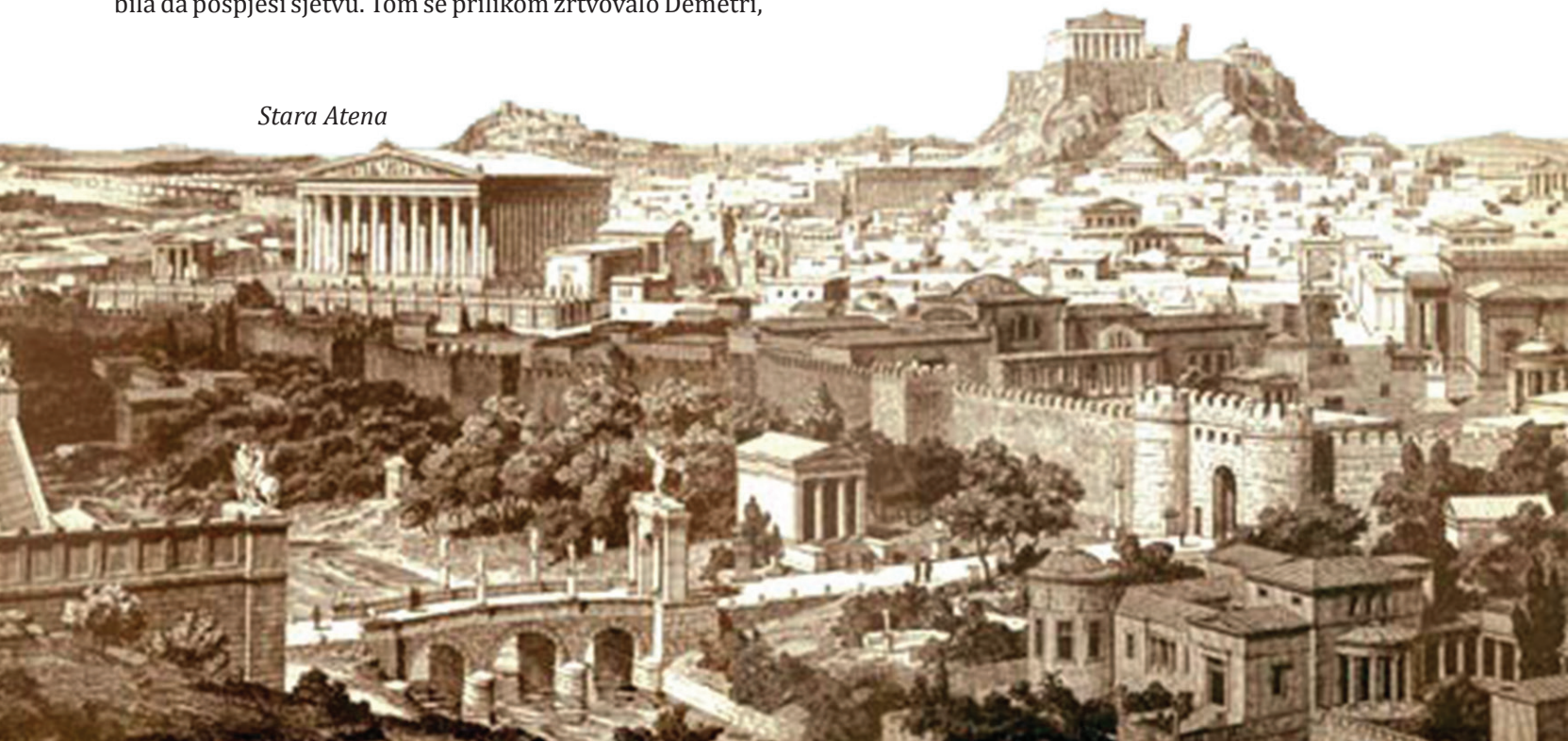
U mjesecu *posejdeonu* (prosincu) svetkovina *Haloe* (od *halos* - gumno, žito) održavala se zato da se zaštiti sjeme koje klija pod zemljom, kao što je svrha *Tesmoforia* bila da pospješi sjetvu. Tom se prilikom žrtvovalo Demetri,

njezinoj kćeri Kori i Posejdonu, koji je dao ime tom mjesecu, a koji je bio bog zemlje i podzemlja prije nego što je zagospodario morem. Muškarci nisu imali pristupa *Halojama*, osim nekih odličnika koji su nadzirali odvijanje obreda. S druge strane, u njima su mogle sudjelovati i hetere, iako im je kao i muškarcima bilo zabranjeno da prisustvuju *Tesmoforijama*. Obredi su se, po svemu sudeći, vrtjeli oko muškog spolnog uda, falusa (Flacelier, 1979: 215).

U *gamelionu* (siječnju), mjesecu vjenčanja (*gamosa*), slavile su se *Gamelije* ili *Teoganije*, u čast Zeusova i Herina braka. U istom mjesecu slavile su se i *Leneje*, Dionizove svetkovine. Iako neki misle da se radilo o svečanosti u čast vinske preše (*lenos*), radilo se o orgijastičkoj svetkovini *leneja*, što je drugo ime za menade ili bakantice. One su na svetom prostoru Lenejona izvodile raspojasane i divlje plesove. Ta je svetkovina obuhvaćala i kazališne predstave jer je Dioniz bio zaštitnik predstava (Flacelier, 1979: 216).

U *antesterionu* (veljači) održavala se još jedna svetkovina u Dionizovu čast. *Antesterije* su se održavale jedanaestog, dvanaestog i trinaestog u mjesecu. Prvog dana tog trodnevnog praznika zvanog *Pitoigija* (Otvaranje čupova), otvarali su se glineni čupovi s vinom od jesenje berbe. Toga ili sljedećeg dana, zvanog *Hoes* (vrč za nalijevanje vina), održavalo se natjecanje *ispitutura*. Na dani znak trubom počinjao bi natjecanje u brzom ispijanju vina iz vrča. Pobjednik je dobivao vijenac od lišća i vina. Drugoga se dana organizirala povorka koja je pratila Dioniza, smještenog u kolima lađastog oblika. Sudionici povorke nosili su maske, a ulogu boga vjerojatno je igrao arhont. Treći dan svetkovina, zvan *Lonci* (hytroi), bio je sasvim drugačijeg karaktera, bio je posvećen mrtvima

Stara Atena



ili umirućima. U glinenim loncima pripremalo se povrće i kaše od raznoga zrnja, *panspermiji*, koje je trebalo pojesti prije mraka, a glavna je žrtva prinošena *Hermesu Psihopompu*, pratiocu duša u podzemni svijet. Na kraju trećeg dana vikalo se: *bježite Kere* (boginje smrti), *prošle su Antesterije!* (Flaceliere, 1979: 216-217).

Antesterion je bio i mjesec *Hloja*, proslave *Demetre Hloe*, i *Diazija*, najveće atenske svetkovine u čast Zeusu (Flaceliere, 1979: 217).

Tijekom mjeseca *elafeboliona* (ožujka) koji je označavao svršetak zime i početak proljeća, prinobile su se žrtve zahvalnice Ateni, *Proharisterije*, a iznad svega slavile su se *Velike Dionizije*, što je poslije *Leneja* predstavljalo drugu kazališnu "sezona", koja je privlačila mnogo stranaca jer su s dolaskom ljepših dana brodovi ponovno plovili Egejskim morem. S tom svetkovinom po sjaju su se mogle mjeriti jedino *Velike Panateneje*. Trajale su pet dana. Devetog dana *elafeboliona* izvođeni su ditirambi, desetog komedije, a od jedanaestog do trinaestog dramske trilogije, svaka s jednim satiričnim komadom na kraju (Flaceliere, 1979: 217).

Šesnaestog dana mjeseca *munihiona* (travnja) održavale su se *Munihije*, s povorkom u čast Artemide, u kojoj su se nosili kolači okruženi gorućim bakljama (Flaceliere, 1979: 218).

U *targelionu* (svibnju) slavile su se *Targelije*, u čast Artemidina brata Apolona, iskupitelja grijeha. Šestoga dana u mjesecu, prvog dana svetkovine, grad je bio očišćen obredom koji dosta podsjeća na židovski ritual s jarcem otpuštenja. Dva su čovjeka (*farmakoi*) trčala ulicama grada, dok su ih ljudi udarali smokvinim grančicama i stabljikama morskog luka (*skilla*), istjerujući iz grada zajedno s njima i grijeha (*miasma*), koje su ovi simbolički nosili u sebi. Sedmog u mjesecu Apolonu se na žrtvu prinosio *targel*, tj. hljeb ili kaša od žita, dar u prvim plodovima nastupajuće žetve (Flaceliere, 1979: 218).

Plinterije, svetkovina Atenine kupelji, održavala se 25. dana *targeliona*. Tada se stari drveni kip božice *Atene Polias* nosio u luku Faler gdje se uranjao u more zajedno s *peplosom*. Boginji su se nakon toga prinosili suhi kolači i suhe smokve. Ta je kupelj vrijedila kao očišćenje cijeloga grada, a to ga je trebalo učiniti dostojnim božanske naklonosti prilikom žetve (Flaceliere, 1979: 218).

U posljednjem mjesecu atenskog kalendara, *skiroforionu* (lipnju) održavale su se *Skiroforije*, svetkovine s još nedovoljno objašnjenim obredima prilikom kojih se, po svoj prilici, prinosila zajednička žrtva *Demetri*, njezinoj kćeri *Kori*, *Ateni* i *Posejdonu*. Održavale su se i *Dipolije* ili *Bufonije* kad se Zeusu žrtvovao vol koji se koristio za oranje. Zatim *Aretoforije*, svečanosti u čast *Atene*, za koje su djevojčice zvane *arefore* vršile obrede dosta slične

ritualu prvog dana *Tesmofovia* (Flaceliere, 1979: 218).

Preostali su još *matagejtnon* (kolovoz) i *majimakterion* (studeni), u kojima je zasigurno bilo vjerskih ceremonija, no u dokumentima ima vrlo malo spomena o blagdanima u tim mjesecima, tj. o *Metagejtnijama* i *Majimakterijama*. Iz navedenog možemo vidjeti da se u Ateni svetkovalo kroz cijelu godinu (Flaceliere, 1979: 218).



Kip božice Atene

Zaključak

Grčka se religija sastoji od orijentalnih, predgrčkih i doseljeničkih sastojaka. Ona grčka religija koju mi poznajemo tvorba je kulturne epohe prije Homera. Obilježavaju je politeizam i antropomorfizam. Stari Grci zamišljaju bogove u ljudskom obličju, što nije neobično kad se u obzir uzme ljudska psiha koja nastoji razumjeti tvorce života i smrti, a može li to biti lakše nego davajući im ljudska obilježja. Iz tog su razloga grčka božanstva, za razliku od božanstava prevladavajućih monoteističkih religija, nesavršena. Grčka su božanstva strastvena, osvetoljubiva, darežljiva, nepredvidljiva ili jednom riječju, ljudska. Moral je grčkih božanstava drugačiji pa su bračne nevjere u njihovim brakovima česte, što je npr.

u kršćanstvu nezamislivo. Ono što ih najviše odvaja od čovjeka je njihova besmrtnost.

O grčkoj religiji mnogo govori i to što Grci nisu imali riječ za religiju. Teško se može govoriti o organiziranoj religiji u smislu organiziranosti kršćanstva ili islama. Nisu postojale niti svete knjige, a svećenici nisu bili organizirani u kaste. Bogoslužje se uglavnom sastojalo od molitvi i prinošenja žrtava. Grci su prema drugim religijama bili tolerantni te se nisu bavili misionarstvom.

Kako je teško odrediti identitet pripovjedača prvih priča ili kako su se one kroz povijest mijenjale, najviše o grčkim božanstvima i grčkoj religiji uopće saznajemo od Homera i Hezioda. U njihovim djelima vodeću ulogu imaju božanstva Olimpa, iako postoji i mnoštvo drugih božanstava.

Odnos između bogova i smrtnika izražavao se kroz svetkovine, a neke od njih su s vremenom dobile svehelenski karakter te bile usko povezane s atletskim natjecanjima pa su tako nastale Olimpijske, Pitijske, Istamske i Nemejske igre. Atenske svetkovine, kao reprezentativan primjer starogrčkih svetkovina, kroz svoju učestalost i veličinu procesija pokazuju važnost olimpskih božanstava u svim poljima svakodnevnog života.

Grčka religija, čiji su važni dijelovi olimpska božanstva i svetkovine u njihovu čast, ima veliku važnost stoga što je imala veliki utjecaj na razvoj grčke kulture, koja je pak utjecala na razvoj rimske, a kroz rimsku i na razvoj kulture cijele Europe pa se tako može izvesti zaključak da naša civilizacija u svojim temeljima ima značajke grčke kulture, a kroz nju i značajke grčke religije.

SUMMARY

Religion of Ancient Greece and Athenian Solemnities in Honor of the Olympian Deities

Sergej Filipović

Greece is the cradle of European culture and civilization, and all that big culture has religion in its basis. Religion stumbled through all spheres of life, from art to agriculture, from sport to philosophy. Therefore, the rich cultural expression of the Greeks can thank their vivid religion, i.e. mythology.

Literatura

1. Apolodor, 2004. *Knjiga grčke mitologije*, CID-Nova, Zagreb.
2. Barnett, Mary, 2000. *Bogovi i mitovi staroga svijeta*, Pušević i Kršovnik, Rijeka.
3. Cavendish, Richard, Ling, Trevor O., 1989. *Mitologija – ilustrirana enciklopedija*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
4. Durando, Furio, 1999. *Drevna Grčka*, Mozaik knjiga, Zagreb.
5. Flaceliere, Robert, 1979. *Grčka u doba Perikla*, Naprijed, Zagreb.
6. Friedell, Egon, 2001. *Povijest grčke kulture*, Biblioteka Historia, Zagreb.
7. Graves, Robert, 2003. *Grčki mitovi*, Biblioteka Mitologica, Zagreb.
8. Hathaway, Nancy, 2006. *Vodič kroz mitologiju – Čudesni svijet bogova, čudovišta i heroja*, Mozaik knjiga, Zagreb.
9. Juric, Ante, 2001. *Grčka – od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Rijeka.
10. Kun, Nikolai A., 1971. *Legende i mitovi stare Grčke*, Veselin Masleša, Sarajevo.
11. Lane Fox, Robin, 2008. *Klasični svijet – epska povijest Grčke i Rima*, Naklada Ljevak, Zagreb.
12. Lisičar, Petar, 1974. *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb.
13. Olalla, Pedro, 2007. *Mitološki atlas Grčke*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
14. Osborne, Robin, 2003. *Greece in Making 1200 – 479. BC*, Routledge, London.
15. Otto, Walter Friedrich, 2004. *Bogovi Grčke*, AGM, Zagreb.
16. Otto, Walter Friedrich, 1998. *Theophania*, Matica hrvatska, Zagreb.
17. Pinsent, John, 1985. *Grčka mitologija*, Otokar Keršovani, Ljubljana.
18. Stafford, Emma J., 2004. *Stara Grčka*, 24 sata, Zagreb.
19. Zamarovskiy, Vojtech, 1974. *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb.